

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.923.32

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/13>**Педоренко В.М.**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЖІНОК, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті розкривається актуальність проблеми ціннісно-смыслової сфери жінок, які виховують дітей з інвалідністю. Зазначається, що в Україні, за даними Міністерства соціальної політики України, налічується велика кількість дітей з інвалідністю, турбота про яких цілком лягає на плечі батьків, зокрема матері. Державою забезпечується соціальний захист дітей з інвалідністю, однак із боку держави не досить уваги приділяється особистості жінки, яка виховує дитину з інвалідністю. Тому що досить часто вона змушена відмовитись від власного професійного, кар'єрного, особистісного розвитку заради задоволення основних потреб своєї дитини. У статті описано виокремлені науковцями стадії адаптації сім'ї до ситуації народження дитини з інвалідністю: стадія шоку, стадія суму, стадія адаптації. А також проаналізовано деякі відмінності між сприйняттям дитини з інвалідністю батьком і матір'ю. Зокрема відзначається, що жінці властивий більш високий рівень особистісної і ситуативної тривожності, більш високий рівень прийняття дитини, більша схильність до кооперації з нею. Проаналізовано виокремлені науковцями труднощі, з якими стикається сім'я з народженням дитини з інвалідністю: високий ризик розлучень, труднощі у взаємодії з іншими дітьми в родині, проблеми матеріального характеру тощо. На основі проведеного емпіричного дослідження встановлено, що в жінок, які виховують дітей з інвалідністю, найбільш значущими є такі життєві цінності, як активні соціальні контакти та духовне задоволення. Це вказує на те, що вони схильні керуватися в житті моральними принципами, у них переважають духовні потреби над матеріальними. Жінкам, які виховують дітей з інвалідністю, властиве бажання підтримувати активні соціальні контакти, позитивні взаємини в різних сферах соціальної взаємодії, прагнення до розширення своєї міжособистісної взаємодії. А найбільш значущими сферами життя для них є сфера захоплення та сфера сімейного життя. Констатовано, що більшість досліджуваних уважають, що в суспільстві досі є актуальними цінності добра, милосердя, любові. На основі отриманих емпіричних даних запропоновано рекомендації соціальним працівникам щодо напрямів їхньої роботи із жінками, які виховують дітей з інвалідністю.

Ключові слова: ціннісно-смыслова сфера, дитина з інвалідністю, збереження власної індивідуальності, матеріальне становище, сфера захоплення, креативність, духовне задоволення, розвиток себе.

Постановка проблеми. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на січень 2021 р. в Україні налічується понад 163 тисячі дітей з інвалідністю [2]. Причому, як свідчать статистичні дані, ця кількість щороку збільшується. Державою забезпечується соціальний захист дітей з інвалідністю, який полягає в наданні державної соціальної допомоги, у санаторно-курортному лікуванні, забезпеченні технічними й іншими засобами реабілітації тощо. Однак, коли говоримо про дітей з інвалідністю, варто посилити увагу до

особистості матері, яка виховує, здійснює догляд та реабілітацію своєї «особливої» дитини. Адже така жінка досить часто змушена відмовитись від власного професійного, кар'єрного, особистісного розвитку заради задоволення основних потреб своєї дитини. На нашу думку, основним чинником, який визначає спрямованість поведінки матері, яка виховує дитину з інвалідністю, є особливості її ціннісно-смыслової сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Законі України «Про основи соціальної захище-

ності осіб з інвалідністю в Україні» зазначено, що особою з інвалідністю вважається така особа, яка має стійкі розлади функцій організму, які за деякої взаємодії з навколишнім середовищем можуть призвести до обмеження життєдіяльності даної особи [2].

Вітчизняними та закордонними вченими досліджувалися особливості сім'ї з дитиною-інвалідом. Так, Л. Борщевська, І. Іванова, Т. Комар досліджували вплив психологічного мікроклімату в сім'ї на виховання дитини з інвалідністю [1]; О. Агавелян, В. Юртайкін, О. Комарова визначили стадії адаптації сім'ї до появи в ній дитини з інвалідністю [3]; Р. Майрамян, М. Семаго зосереджували увагу на вірогідності розпаду сімей, у яких народилась дитина з інвалідністю [5]; М. Томчук, І. Чухрій вивчали особливості соціально-психологічної дезадаптованості матерів, які виховують дітей-інвалідів [8]; Є. Савіна, О. Чарова досліджували материнські настанови стосовно дітей з інвалідністю [5]; Е. Тиха зосереджувала увагу на формуванні самосвідомості батьків, які переживають психотравмувальну ситуацію тощо [3]. Однак, на нашу думку, у наукових дослідженнях не досить уваги приділяється проблемі ціннісно-сміслової сфери жінок, які виховують дітей з інвалідністю, як одному з основних чинників, які визначають спрямованість її життєдіяльності.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично вивчити й емпірично дослідити особливості ціннісно-сміслової сфери жінок, які виховують дітей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різними науковцями по-різному трактується поняття цінностей. Зокрема, С. Рубінштейн визначає цінності як значущість чого-небудь; М. Рокич – як абстрактні ідеї, які не пов'язані з конкретним об'єктом чи ситуацією; Д. Леонтьєв – як величезний складник внутрішнього світу людини; М. Боришевський, І. Бех – як особливі регулятори самоактивності людини; М. Савчин визначає цінності як «духовну трапезу людини»; В. Москалець інтерпретує цінності як предмет мрій, смисл життя [1; 5; 8]. У психологічних дослідженнях трапляються й інші підходи до визначення поняття цінностей, які деяким чином доповнюють один одного.

У результаті проведеного аналізу наукових досліджень можна зробити висновок, що цінності утворюють багаторівневу ієрархічну систему, завдяки якій людина робить власні життєві вибори, самовизначається. На думку М. Рокича, у свідомості особистості формується система цін-

нісних орієнтацій, які виконують регулятивну функцію поведінки [5]. Зазначимо, що низка учених ототожнюють поняття цінностей і смислів, науковці Б. Братусь, Е. Дубовська, В. Зінченко, Д. Леонтьєв наголошують на смисловій природі цінностей, Г. Олпорт називає цінності особистісним смислом [8].

На законодавчому рівні не досить уваги приділяється підтримці жінок, які виховують дітей з інвалідністю. Деяка допомога і підтримка надається психологічними службами реабілітаційних центрів, де проходить реабілітацію дитина з інвалідністю, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також деякі ініціативи реалізуються представниками бізнесу та волонтерських груп за підтримки населення країни або окремого регіону.

Для сім'ї, у якій народжується дитина з інвалідністю, цей факт стає великим потрясінням, яке може виявлятися по-різному: від депресії до відмови від дитини.

Науковці О. Агавелян, О. Комарова, В. Юртайкін [8] виокремлюють стадії адаптації сім'ї до такої ситуації, а саме:

– стадія шоку, відмови від усвідомлення факту народження дитини з інвалідністю, стадія агресії. На цій стадії батьки намагаються знайти винуватого в тому, що в їхній сім'ї народилась дитина з інвалідністю, досить часто вони звинувачують один одного, лікарів. Іноді агресія батьків спрямовується на самого новонародженого. Зрозуміло, що психоемоційне напруження в цій сім'ї зростає;

– стадія суму, скорботи за здоровою дитиною, якої в них немає. На цій стадії батьки починають усвідомлювати власну відповідальність за життя і здоров'я своєї дитини, однак вони продовжують відчувати себе безпорадними стосовно догляду, реабілітації, навчання і виховання своєї «особливої» дитини, починають звертатися до різних спеціалістів;

– стадія адаптації. На цій стадії батьки «приймають» ситуацію, вони починають організувати свою життєдіяльність з урахуванням того, що в їхній сім'ї є дитина з інвалідністю. На цій стадії також відбувається зниження почуття жалю, скорботи, поява інтересу до навколишнього світу.

Для більшості таких сімей адаптація до проблеми є умовною, адже дорослішання їхньої «особливої» дитини приносить нові проблеми. Зазвичай за дитиною з інвалідністю доглядає мати. Результати проведеного науковцями О. Агавелян, Р. Майрамян, М. Семаго дослідження сімей,

які виховували дитину з інвалідністю, показали, що існують відмінності між тим, як сприймають дитину з інвалідністю батьки і матері. Так, матері відзначаються високим рівнем особистісної і ситуативної тривожності, а також вищим ступенем прийняття дитини, вищим рівнем кооперації з нею; нижчою схильністю до контролю дитини.

Догляд за дитиною з інвалідністю суттєво обмежує професійну реалізацію матері, її дозвілля. Досить часто вона змушена залишити роботу, відмовитися від кар'єрних перспектив, що може спричинити формування комплексу «власної неповноцінності» [8].

Багато авторів, які досліджують особливості сімей, які виховують дитину або кількох дітей з інвалідністю, вказують також на високий ризик розпаду таких сімей. Причиною розлучень зазвичай стає те, що подружжя не змогло подолати кризу, спричинену народженням у них дитини з інвалідністю. Звичайно, у неповній сім'ї суттєво звужується коло внутрішньосімейної взаємодії, що негативно позначається на розвитку самої дитини з інвалідністю, а також погіршує психоемоційний стан матері, що, у свою чергу, негативно впливає на її ставлення до дітей і до самої себе.

Варто звернути увагу також на те, що зазвичай в сім'ї, де зростає дитина з інвалідністю, є й інші діти, які також перебувають у стресовій ситуації. Адже старші брати і сестри активно залучаються батьками до догляду за дитиною, а молодші брати і сестри зазвичай переживають негативні емоції через недостатність уваги до себе з боку батьків.

Відповідно до Положення Комісії із захисту прав дитини ООН, брати і сестри дітей з інвалідністю – це особливі діти, які також потребують реабілітації та захисту. Залежно від їхнього віку, особливостей взаємин у родині часто вони можуть бути підтримкою і захистом для своїх рідних. Однак вони також очікують підтримки й уваги від родини. Не отримавши очікуваної уваги і підтримки, вони можуть розчаруватися і відмовитися від допомоги хворому братові чи сестрі. Для дитини з інвалідністю наявність братів і сестер є першим і надзвичайно важливим етапом інтеграції в суспільство, а для здорових дітей наявність брата чи сестри з інвалідністю є тим чинником, який сприятиме формуванню в них таких особистісних якостей, як милосердя, доброта, співчутливість. Крім того, це сприятиме обранню в майбутньому цими дітьми таких професій, як лікар, психолог, соціальний працівник, педагог [6, с. 20]. Звичайно, такі позитивні зміни в особистості можуть відбутися, коли батьки підтримують

дітей, уважні до них. Усе це більшою мірою знову ж таки лягає на плечі матері, оскільки вона більше часу проводить із дітьми, тоді як батько працює.

Проблема матеріального забезпечення сім'ї, у якій виховується дитина з інвалідністю, є вкрай гострою і важкою. Адже мама здебільшого не працює через зайнятість доглядом за дитиною з інвалідністю. Звичайно, державою виплачується соціальна допомога по догляду за дитиною з інвалідністю, однак та сума є незначною. Лікування, реабілітація, пошук нових реабілітологів, нових методів реабілітації потребують чималих коштів. Описані нами проблеми спричинюють важкий психологічний клімат у родині, що може призвести до депресії, конфліктів, дефіциту позитивних емоцій. У таких ситуаціях особливо складно матері. За результатами проведеного науковцями О. Агавелян, Р. Майрамян, М. Семаго дослідження, приблизно 40% опитаних матерів, які виховують дітей з інвалідністю, звинувачують себе у хворобі своєї дитини. Через те, що мати практично постійно перебуває поряд із дитиною, вона постійно шукає нових способів реабілітації своєї дитини, у неї відсутні можливості психологічного розвантаження, вона постійно перебуває у стресовій ситуації, у неї втрачаються колишні соціальні контакти із друзями, колегами. Усе це може призвести до виникнення певних соматичних захворювань [8].

Методи і вибірка дослідження. Для дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери жінок, які виховують дітей з інвалідністю, нами використовувалась методика «Морфологічний тест життєвих цінностей» В. Сопова та Л. Карпушиної) та розроблена нами анкета. Анкета була спрямована на вивчення знань, уявлень жінок, які виховують дітей з інвалідністю, про систему ціннісно-сміслової сфери особистості. Питання анкети («Назвіть власні актуальні цінності», «Назвіть ті власні цінності, яких ви дотримуетесь у будь-яких ситуаціях», «Які моральні якості ви найбільше цінуєте в інших людях?», «Чи є актуальними сьогодні моральні цінності в суспільстві? Назвіть, які саме») дадуть можливість проаналізувати особливості ціннісно-сміслової сфери жінок, які виховують дітей з інвалідністю. Загалом анкета складалась із 4 запитань.

Дане дослідження проводилось на базі державної реабілітаційної установи «Центр комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Промінь»». У дослідженні взяли участь матері, які виховують дітей з інвалідністю, віком від 26 до 34 років (n = 30 осіб). Дослідження проводилось у період,

коли матері привозили своїх дітей до реабілітаційного центру на чергову реабілітацію.

Результати. Проаналізуємо результати методики «Морфологічний тест життєвих цінностей» В. Сопова та Л. Карпушиної (рис. 1).

Як видно з рисунку 1, у жінок, які виховують дітей з інвалідністю, за всіма шкалами переважають низькі показники, крім шкал «Активні соціальні контакти» та «Духовне задоволення». Проаналізуємо отримані показники за окремими шкалами.

За шкалою життєвої цінності «Розвиток себе» у більшості жінок, які виховують дітей з інвалідністю, виявлено низькі показники (77,8%). Це свідчить про те, що дані жінки не прагнуть розвитку себе, їм не властиве пізнання своїх індивідуальних особливостей, вони не прагнуть розвитку своїх здібностей та інших особистісних характеристик. За шкалою життєвих цінностей «Духовне задоволення» у 66,7% досліджуваних виявлено високі показники. Це вказує на те, що жінки, які виховують дітей з інвалідністю, схильні керуватися в житті моральними принципами, у них переважають духовні потреби над матеріальними. У 33,3% досліджуваних виявлено низькі показники за цією шкалою. За шкалою життєвої цінності «Креативність» у більшості

досліджуваних виявлено низькі показники – 81,5%. Це вказує на те, що для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, не є актуальною реалізація своїх творчих здібностей, прагнення змінювати навколишню дійсність. За шкалою життєвих цінностей «Активні соціальні контакти» у більшості досліджуваних виявлено високі показники (74,1%). Це свідчить про те, що жінкам, які виховують дітей з інвалідністю, властиве бажання підтримувати активні соціальні контакти, позитивні взаємини в різних сферах соціальної взаємодії, прагнення до розширення своєї міжособистісної взаємодії. За шкалою життєвих цінностей «Власний престиж» (завоювання свого визнання в суспільстві шляхом дотримання певних соціальних вимог) високі показники виявлено тільки у 22,2% досліджуваних, а в 77,8% досліджуваних виявлено низькі показники. За шкалою життєвих цінностей «Високе матеріальне становище», тобто зосередженість на матеріальному благополуччі як головному сенсі свого існування, у більшості жінок, які виховують дітей з інвалідністю, виявлено низькі показники (81,5%). Це вказує на те, що досліджуваних мало цікавить матеріальне благополуччя.

За шкалою життєвих цінностей «Збереження власної індивідуальності» у більшості досліджуваних виявлено низькі показники (70,4%). Для

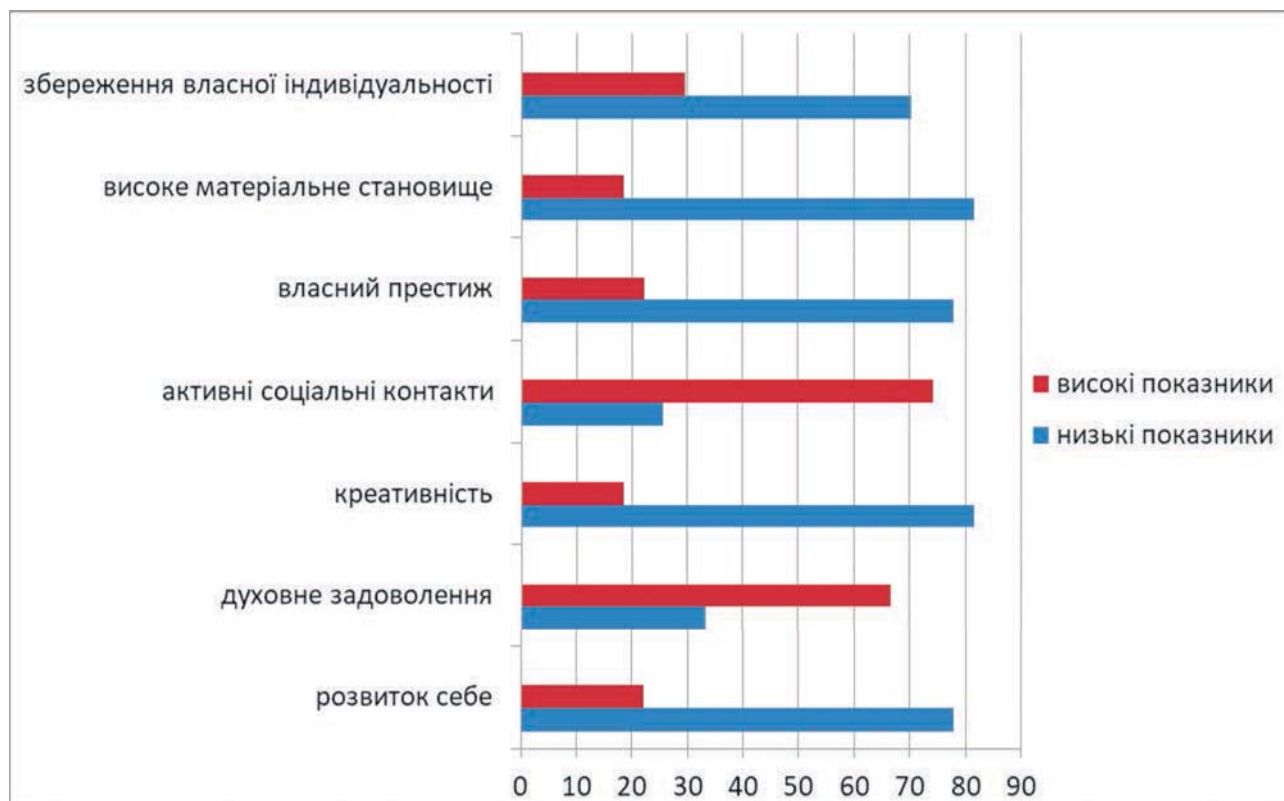

Рис. 1. Результати дослідження життєвих цінностей жінок, які виховують дітей з інвалідністю (%)

досліджуваних характерний низький рівень переважання власної думки, власних поглядів, захист власної неповторності і незалежності.

Розглянемо показники актуальності життєвих сфер жінок, які виховують дітей з інвалідністю (рис. 2).

Як видно з рисунку 2, найбільш значущими для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, є сфера захоплень (37,1%) та сфера сімейного життя (22,2%). Ці показники вказують на те, що для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, високу значущість мають їхні захоплення, хобі, вони схильні віддавати своїм захопленням більшу частину вільного часу. А також високу значущість для них становить усе те, що пов'язане із сім'єю, вони схильні віддавати багато часу і сил вирішенню сімейних проблем, уважають, що благополуччя сім'ї є для них пріоритетом.

За отриманими результатами анкетування ми можемо констатувати таке. На питання анкети «Назвіть власні актуальні цінності» усі жінки, які виховують дітей з інвалідністю, називають такі свої актуальні цінності, як здоров'я своїх дітей, інших близьких, власне здоров'я.

На питання анкети «Назвіть ті власні цінності, яких ви дотримуетесь у будь-яких ситуаціях» отримано такі відповіді: доброта, милосердя, чесність, порядність, справедливість. На питання анкети «Які моральні якості ви найбільше цінуєте в інших людях?» було отримано схожі відповіді: доброта, чесність, щирість, здатність співчувати, готовність прийти на допомогу. На питання анкети «Чи є актуальними сьогодні моральні

цінності в суспільстві? Назвіть, які саме» відповіді досліджуваних розділились. Більшість досліджуваних відповіли, що так, у суспільстві досі є актуальними цінності добра, милосердя, любові. Оскільки дані жінки інколи звертались до інших людей по допомогу в реабілітації, лікуванні власних дітей з інвалідністю, вони продовжують вірити в людські чесноти. Менша частина досліджуваних стверджують, що в суспільстві панують домовленості, кумівство, а тому мало вірять у людські цінності, як-от доброта, справедливість, милосердя.

Отже, як видно з отриманих нами емпіричних показників, для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, найбільш значущими життєвими цінностями є цінності доброти, милосердя, взаємодопомоги, справедливості, духовного задоволення й активних соціальних контактів, а найбільш значущими життєвими сферами є сфера захоплень та сімейного життя. Отримані нами результати дослідження можна враховувати під час організації роботи соціальними працівниками з матерями, які виховують дітей з інвалідністю на базі реабілітаційних центрів, де проходять реабілітацію їхні діти. Зокрема, соціальними працівниками може бути розроблений та реалізований соціальний проєкт «Особлива мама особливої дитини». Метою такого проєкту може бути усвідомлення жінкою, яка виховує дитину з інвалідністю, власної цінності для суспільства, родини, для самої себе, удосконалення навичок соціальної взаємодії з оточенням, покращення емоційного стану, підвищення впевненості, активності жінок, які

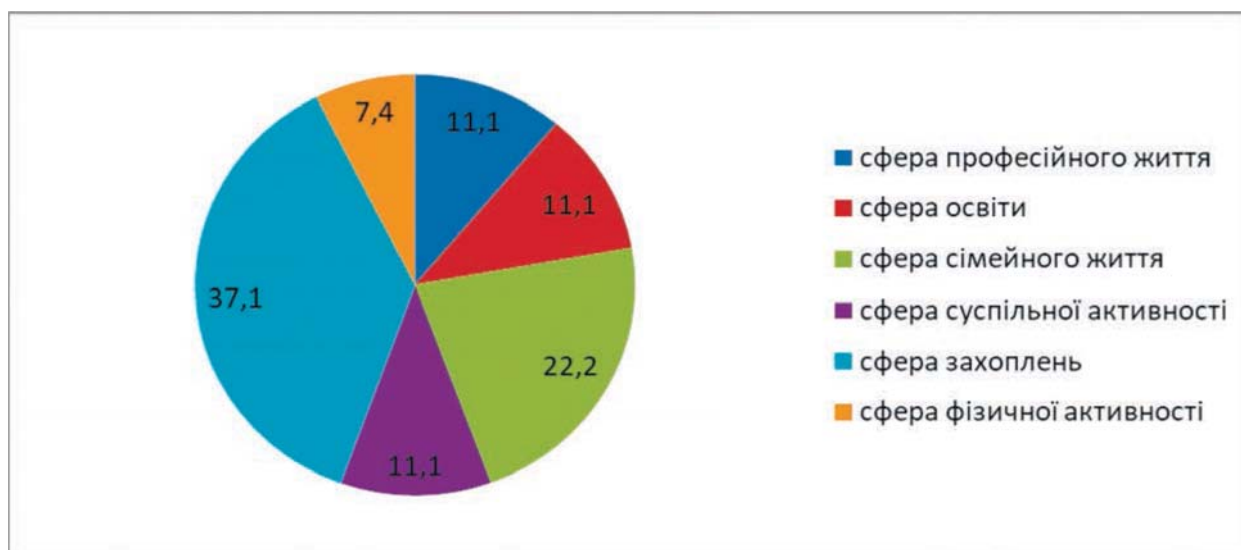

Рис. 2. Показники актуальності життєвих сфер жінок, які виховують дітей з інвалідністю (%)

виховують дітей з інвалідністю. Даний соціальний проєкт може бути реалізований у формі таких заходів:

- проведення творчих вечорів для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, спільно з дітьми, які дадуть можливість продемонструвати їм власні вміння та здібності, сприятимуть взаємодії один з одним;
- проведення тренінгової програми для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, «Особлива мама особливої дитини»;
- проведення фотодня «Поглянь на себе крізь об'єктив фотоапарата» із залученням фотографа, візажиста та стиліста;
- проведення диспуту «Щаслива мама – щаслива родина» про необхідність для жінок, які

виховують дітей з інвалідністю, займатися іншими видами діяльності, крім догляду за дитиною.

Висновки. Отже, на нашу думку, на особливу увагу заслуговує проблема ціннісно-сислової сфери матерів, які виховують дітей з інвалідністю, оскільки ціннісно-сислова сфера визначає світогляд, спрямованість особистості, мотивованість, включеність жінок в лікувальний, освітній, реабілітаційний та інші аспекти життєдіяльності їхніх дітей з інвалідністю.

Для жінок, які виховують дітей з інвалідністю, найбільш значущими життєвими цінностями є цінності доброти, милосердя, взаємодопомоги, справедливості, духовного задоволення й активних соціальних контактів, а найбільш значущими життєвими сферами є сфера захоплення та сімейного життя.

Список літератури:

1. Борщевська Л., Зіброва Л., Іванова І. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень, 1999. 79 с.
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
3. Кисляк Л. Проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : збірник наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2007. 395 с.
4. Комар Т. Основні характеристики самоставлення молоді з інвалідністю. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. Т. VII : Екологічна психологія. Вип. 45. С. 144–154.
5. Савина Е., Чарова О. Особенности материнских установок по отношению к детям с нарушениями в развитии. *Вопросы психологии*. 2002. № 6. С. 15–23.
6. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів : резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96, прийнята на сорок восьмій сесії ГА ООН. Київ, 2003. 40 с.
7. Чухрій І. Особливості соціально-психологічної дезадаптації матерів у ставленні до дітей-інвалідів та їх психокорекція : дис. ... канд. психол. наук. Вінниця, 2013. 263 с.
8. Чухрій І., Томчук М. Психологія матерів, які виховують дитину з інвалідністю : монографія. Вінниця : ВОПОПП, 2015. 276 с.

Pedorenko V.M. FEATURES OF THE VALUE-SEMANTIC SPHERE OF WOMEN WHO BRING UP CHILDREN WITH DISABILITIES

The article depicts the topicality of the problem of the value-semantic sphere of women who bring up children with disabilities. It is noted that according to the Ministry of Social Policy of Ukraine there is a large number of children with disabilities in Ukraine and parents have to take care about them completely, especially mothers. The government provides social protection for children with disabilities, but it does not pay enough attention to the personality of women who bring up children with disabilities.

Because women quite often are forced to refuse their own professional, personal development, because they have to take care about their children and secure their needs. The levels of adaptation of the family to the situation, when the woman bears a child with a disability, such as: the level of shock, the level of sadness, the level of adaptation, are described in the article.

Also some differences between father and mother's acceptance to a child with a disability are analyzed. Namely, it is depicted that a woman has a higher level of personal and situational anxiety, a higher level of acceptance of a child, a greater tendency to cooperate with a child. The difficulties with the birth of a child with a disability, which are identified by scientists, such as: high risk of divorce, difficulties in interacting with other children in the family, financial problems, etc. were analyzed.

According to the basic empirical research, it was found that women who bring up children with disabilities have such significant values of life as: "active social contacts" and "spiritual satisfaction". It indicates that they live their life according to moral principles and they prefer spiritual needs to financial ones.

Women, who bring up children with disabilities, prefer to maintain active social contacts, positive relationships in various spheres of social interaction, progression to expansion their own interpersonal interaction. The most important spheres of their life for them are the sphere of hobbies and the sphere of family life.

It was researched that most of the respondents consider that the values of goodness, kindness and love are still important in society.

According to empirical data, the recommendations to social workers were represented which they could use in different spheres of their work with women who bring up children with disabilities.

Key words: *value-semantic sphere, child with disability, acceptance of one's personality, financial situation, sphere of hobbies, creativity, spiritual satisfaction, self-development.*